

BUDAPEST OKTATÁSÜGYE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

BUDAPEST LAKOSSÁGA A KÉT VILÁGHÁBORÚ közötti időszakban tovább növekedett. Ezzel együtt erősödött a főváros ipari, kereskedelmi, közigazgatási és kulturális szerepe is. Bár az 1919 utáni első évek a gazdaság számára a visszaesést jelentették, a húszas évek közepére már rendeződött a helyzet. A gazdasági világválság hatását a főváros ipara a harmincas évek közepétől kezdte kiheverni, majd az évtized végén nagyarányú fellendülés következett be. E korszakban jelentősen fejlődött a villamosítás, a közlekedés, a hírközlés. 1925-ben megindult a rádió műsorszolgálat: 1929-ben közel 60 000, az 1940-es években több mint 150 000 budapesti előfizetőt tartottak nyilván. A főváros társadalmi szerkezetét vizsgálva, láthatóan tovább nőtt a bérből élő munkások, alkalmazottak aránya. Budapest e korszakban is változatlanul az ország kulturális-szellemi központja maradt. Jelentősnek bizonyult a rádió mellett a sajtó nagymérvű térhódítása, de a megjelenő hangos film is kedvelt műfajnak bizonyult. A száznál több mozi mellett kb. 200 kávéház is működött a fővárosban. Gyarapodtak a budapesti épületek, a város szépen modernizálódott. Fellendült az idegenforgalom; strandok, uszodák, kórházak, sportpályák, hidak épültek.

A korszak művelődéspolitikai irányelveit a „keresztény-nemzeti” gondolat határozta meg. Az első kultuszminiszterek rendeleteikben az ifjúság szilárd vallás-erkölcsi alapokon nyugvó neveléséről, a hazafias szellemnek az iskolák útján való ápolásáról, erősítéséről intézkedtek. Az ország területét drámaian megcsonkító trianoni béke kiváltotta a nemzeti érzésen alapuló revíziós törekvéseket, amelyben szerepet kaptak a magyarság kultúrfölényére való utalások is. E gondolatot, a kultúrfölény koncepcióját képviselte a húszas évek kultuszminisztere, Klebelsberg Kuno, aki tudományszervezői, oktatáspolitikai intézkedéseivel valóban sokat tett e célok realizálása érdekében. Klebelsberg közel egy évtizeden keresztül állt a kultusztárca élén; alkotásai, impozáns eredményei valóban tiszteletet parancsolóak voltak.

A háború utáni évek

A világháború befejezése után az oktatás *nehéz körülmények közepette* folytatódott. Az iskolák megrongálódtak; sok épületet kaszárnyává alakítottak át, vagy a me-

nekültek, sebesültek elhelyezésére szolgáltak. Ezért számos iskolában a tanulók csak összehúzóulva, váltakozó rendszerben, leszállított óraszámokban folytathatták tanulmányaikat. Sok gondot okozott a világítás problémája: a legtöbb épületben a gázvilágítás a délutáni, esti órákban az alacsony nyomás következtében gyengén működött, s gátolta a tanítást, a szemléltetés eredményességét. A villanyvilágításra való áttérést – a nagy költségek következtében – csak lassan, fokozatosan lehetett megvalósítani.

Az évtized elején a főváros tulajdonában lévő 171 iskolaépületben folyt tanítás, de a tanulók létszámának emelkedése, s a hiányzó épületek pótlása érdekében a tanács kénytelen volt további 28 épületet bérbe venni. Csak a húszas évek közepére konszolidálódott annyira a helyzet, hogy a tanács elhatározhatta az iskolaépítési program folytatását.

A háború utáni első években a tanítás folyamatosságát *megzavarták* a kanyaró- és vörhenyjárványok, s ezért több iskolát, osztályt ideiglenesen be kellett zárni. 1921 decemberére a járványveszély ugyan enyhült, de a fellépő szénhiány miatt csak 1922 február végén folytatódhatott a fővárosi iskolák többségében a tanítás. Gondot okozott a tanítás színvonalában, hogy a tanácsköztársaság bukása után a főváros kb. 400 tanító, illetve tanár ellen rendelt el fegyelmi vizsgálatot; pótlásukat helyettes tanerők látták el.

A pénz értékének állandó ingadozása a közoktatási alkalmazottak *fizetését* rendkívül kedvezőtlenül érintette. A világháború utolsó éveiben a megélhetési viszonyok megnehezültek; a fizetés nem bizonyult elegendőnek a létfenntartás biztosítására sem. Ezért 1917-től kezdve a tanács az illetményeket ún. háborús segéllyel egészítette ki. A háború befejezése után sem javult a helyzet, így újabb és újabb pótlékokra volt szükség. 1920-ban például a közoktatási alkalmazottak illetménye három részből – fizetésből, háborús segélyből és drágasági segélyből – tevődött össze. Ezt egészítette ki 1921. április 1-jétől a rendkívüli, 1922. május 1-jétől pedig az átmeneti segély. 1923. július 1-jén új rendszer lépett életbe, amely ezeket az illetményeket egységes fizetésbe vonta össze. A korona értékromlásával párhuzamosan ez a fizetés hónapról hónapra ugyan emelkedett, de az inflációval mégsem volt képes lépést tartani. (1924 áprilisában már az eredetileg megállapított összeg 100 százalékat kapták a közoktatási alkalmazottak.) A székesfővárosi közoktatási nyugdíjasok, özvegyek és árvák ellátási díjai szintén romlottak a háborút követő években. A fizetésekhez és az ellátási díjakhoz hasonlóan a lakáspénz összege is állandóan változott az 1919–1924 közötti években. A közalkalmazotti illetmények lényeges javulására csak az ország pénzügyi helyzetében bekövetkező stabilizáció, s az 1926-ban bevezetésre kerülő status- és illetményrendezés után kerülhetett sor.

Az ország gazdasági helyzetének romlása miatt az 1923. évi XXXV. tc. értelmében a székesfőváros is *létszámcökkentésekre*, több közoktatási *intézmény bezárására* kényszerült. Az 1923/24. iskolaév végével 2 kisdudóvót, 4 elemi iskolát, 7 kiegészítő iskolát, 1 polgári leányiskolát, 5 iparos- és kereskedőtanonc-iskolát, 3 női kereske-

delmi szaktanfolyamot és 2 női ipari tanfolyamot szünetetett meg a tanács. Emellett további takarékosági rendszabályok bevezetésére került sor: az osztálylétszámokat 40–45 főben állapították meg; a pedagógusokat kötelezték, hogy a kötelező óraszámából esetleg fennmaradó órákat az ismétlő- ill. tanonciskolákban lássák el stb. Ezzel együtt is 919 oktatót mentettek fel a szolgálat teljesítése alól.

A gazdasági helyzet romlása, a közoktatási költségvetés hiányai következtében a háború utáni években gyakran vált szükségessé – az elemi iskolai oktatás ingyenességének fenntartása mellett – a tandíjak, felvételi- és vizsgadíjak felemelése. A tanulókat beíratási díj és tandíj szempontjából fokozatokba sorolták, igyekezve figyelembe venni a szülők teherbíró képességét is. A főváros tanácsa megpróbált az iskoláztatás terhein azzal is könnyíteni, hogy a szegény sorsú tanulók részére tankönyveket osztattott ki.

A főváros nagy anyagi áldozatok árán megoldotta az iskolák fűtését. Így az 1921/22. iskolaévben szénhiány miatt már nem kellett tanítási szünetet elrendelni. Az évtized közepétől kezdve igyekezett a főváros az iskolai könyvtárak szükségleteit is fedezni: fokozottan figyelt a könyvek, folyóiratok, hírlapok rendelkezésére, s így a felvételi díjak 10–10 százalékát az ifjúsági, ill. a tanári könyvtárak gyarapítására fordíthatták az iskolák. A VKM könyvjegyzékeket állított össze, s küldött meg az iskolák részére, hogy lehetőség szerint ezeket a – többnyire hazafias irányú – műveket szerezzék be az iskolák. A Jókai centenárium alkalmából 1925-ben javasolta a Minisztérium az újabb kiadású Jókai művek beszerzését is. A főváros házinyomdájában új, olcsóbb árú tankönyveket állítottak elő az elemi iskolai tanulók részére. A kézinyomda sikeresen biztosította az olcsóbb árú iskolai füzetek előállítását is. 1925-ben vette át a közoktatási ügyosztály vezetését a kitűnő szakember, Dr. Purebl Győző tanácsnok, aki a Klebelsberg-korszak idején, egészen 1931-ig meghatározó szerepet töltött be a fővárosi oktatásügy irányításában, fejlesztésében.

A húszas évek első felében létrejött az iskolaegészségügyi szolgálat, amely a községi elemi, polgári, főreál- és felső kereskedelmi iskolákkal, valamint a leánygimnáziumokkal foglalkozott. A 180 közoktatási intézményt egészségügyi körzetekre osztották, amelyekben iskolaorvos és egy tanítónői oklevéllel rendelkező gondozónővér látta el az egészségügyi szolgálatot. 1922-ben megkezdődtek a gyermeknyaralások; az első évben 250 gyermek 5 nyaralótelepen kapott elhelyezést. A nagy áttörés 1926-ban következett be: ekkor már vidéken, ill. a fővárosi üdülőtelepeken összesen kb. 6 000 gyermek nyaralására kerülhetett sor. Foglalkozott a tanács az iskolás gyermekek kedvezményes étkeztetésének megszervezésével, lebonyolításával. Előtérbe került a húszas évek elején a testnevelés kérdése. Gyakran rendeztek tornaünnepélyeket, bemutatókat, iskolai sportversenyeket.

*

A húszas évek elején az *elemi iskolákban* már erősen érezhető volt a háború hatása: csökkent a beiratkozott tanulók létszáma. Ugyanakkor a tanács az osztálylétszá-

mot 40–45 főre emelte, így kevesebb osztály működött. Az egy épületben lévő fiú- és leányiskolák legnagyobb része egységes vezetés alá került, több feleslegesnek ítélt iskola befejezte működését, így az iskolák száma 111-re apadt.

A *polgári iskolák* száma szépen gyarapodott. A húszas évek közepén 23 fiú- és 30 leányiskola volt a székesfővárosban. A polgári iskolákhoz kapcsolódva német és francia társalgási, gyors- és gépírási, s zenetanfolyamok is működtek.

A fővárosi *középiskolákban* a tanulói létszám csökkent. Ennek az időszaknak fontos eseménye volt az iskolák névválasztása. A IV. kerületi Reáltanoda utcai főreáliskola báró Eötvös József, a VIII. ker. Horánszky utcai főreáliskola Vörösmarty Mihály, a várbeli leánygimnázium Szilágyi Erzsébet, a Váci utcai leánygimnázium Gizella királyné, a Szemere utcai leánygimnázium Ráskay Lea, a Práter utcai leánygimnázium pedig Zrínyi Ilona nevét vette fel.

A főváros 10 *felső kereskedelmi* iskolát tartott fenn. A tanulólétszám állandóan emelkedett, mivel az ifjúság egyre nagyobb fantáziát látott a közgazdasági-kereskedelmi pályákban. Az 1919/20. tanévben ezen iskolák tanulmányi ideje 3 évfolyamról 4 évesre emelkedett. Ezek az iskolák is engedélyt kaptak az 1925/26. tanévben arra, hogy – a középiskolák mintájára – nemzeti nagyjainkról kapjanak elnevezést.¹

A konszolidáció

1926-ban megkezdődött a *konszolidáció*. Az elemi iskolákban a létszám emelkedett; elmaradtak az iskolai kényszerszünetek. Tüzelőhiány nem fordult elő, az épületek tatarozása a nyári szünet alatt lezajlott. Ebben a tanévben sor került a közoktatási alkalmazottak státus- és illetményrendezésére, a lakáspénzek felemelésére, a hitoktatási segélyek megállapítására.

Az iskolai könyvbeszerzéseknél elsősorban az oktatás szempontjából nélkülözhetetlen művekre gondolt a tanács, ezért igyekezett megfelelő összeget biztosítani e célra. Az újabban megjelent modern szépirodalmi művek mellett Jókai és Herczeg Ferenc valamennyi kötete helyet kapott a középiskolák és a polgári iskolák könyvtáraiban. Az iskoláztatás terheinek csökkentése érdekében a tanév elején több mint 20 000 tankönyvet és közel 4 000 térképfüzetet osztottak szét az elemi iskolák tanulói között. A polgári és más felsőbb iskolában a beírási díjak 10 százalékát fordította erre a célra a főváros. A közoktatási ügyosztály a Városi Színházban havonta három délután tartott ifjúsági előadásokat.

A népjóléti minisztérium támogatásával folytatódott a tanács által szervezett ínségnyhító akció: 5 000 óvodás és iskolás gyermek étkeztetésben részesült. Az iskolaorvosi intézményt egyre nagyobb mértékben kiterjesztette a főváros: 1926-

¹ Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve. XIV. évf. Szerk.: *Illyefalvi I. Lajos*.

Budapest, 1926. (továbbiakban: Évkönyv) 269–335. o.; *Hamvas József*: Budapest székesfőváros iskolaügye 1920–1938-ig. Statisztikai közlemények, 91. kötet. Budapest, 1940. 5–13. o.; Budapest székesfőváros költségvetése az 1924. évre. Budapest, 1923. 36–41. o.; *Dausz Gyula*: A székesfővárosi oktatók fizetésügye 1873–1933. Budapest, 1934. 33–36. o.; *Szendy Károly*: Adalékok a tanoncoktatás fejlődéséhez a székesfővárosban. Budapest, 1934. 91–98. o.

ban már 47 iskolaorvos működött; az orvosok nem csak a tanulók egészségét, de a körzetükbe tartozó iskolák egészségügyi viszonyait is ellenőrizték, s a közép-fokú iskolákban egészségtani előadásokat is tartottak.

1927-ben végre sor került a megüresedett *állások* betöltésére. A közoktatási bizottság javaslata alapján a közgyűlés 4 149 főben állapította meg a közoktatási alkalmazottak szükséges létszámát. Ennek a határozatnak a következtében több mint ezer ideiglenes alkalmazott jutott végleges állásba, ill. olyan alkalmazottak is ilyen státushoz jutottak, akiket az 1924. évi létszámcsökkentés alkalmából elbocsátottak. 1927 őszén a kormány az állami tisztviselők fizetését 10–15 százalékkal felemelte. Ennek megfelelően rendezte a főváros is a közoktatási alkalmazottak illetményeit.

Ebben az évben *minőségi változás* következett be a gyermeknyaralítások területén, mivel több mint 10 000 gyermek, átlag 1 hónapos nyaralásban vehetett részt. Tovább fejlődött az iskolaegészségügyi hálózat: 62 iskolaorvosi rendelőn kívül 6 szakorvosi, 8 fogászati rendelőintézet és 1 röntgen-laborintézet állt az egészségügy szolgálatában. Több diákszálló is létesült a fővárosban, hogy a hazai és külföldi diákok megismerkedhessenek Budapest nevezetességeivel.

Klebelsberg Kuno kultuszminiszter életbe léptette a leányközépiskolákra vonatkozó 1926. évi törvényt. Ennek következtében a IV. kerületi, Váci utcai leánygimnázium változatlanul megtartotta eddigi típusát, de az I. kerületi, Iskola téri és a VIII. kerületi, Práter utcai leánygimnáziumok a francia, az V. kerületi, Szemere utcai leánygimnázium pedig az angol nyelv tanításának kötelezettségével egybekötött *leányliceummá* alakult át.

A Klebelsberg-korszak jelentős népoktatási kezdeményezésének bizonyult a tankötelezettség kiterjesztésére vonatkozó kísérlet. A főváros – csatlakozva e kísérlethez – önkéntes jelentkezők részére az 1928/29. tanévben a VII., az 1929/30. tanévtől kezdve pedig VIII. osztályt indított. A miniszter hozzájárulásával a tanács 1928-ban hat VII. osztályban, 71 fiú- és 76 leánytanulóval indította el átmeneti tanterv alapján az oktatást.

Mind fontosabb feladattá vált, s így jelentős *előrelépést* mutatott fel az iskolai testnevelés. Rendszeresítették az iskolákban az úszás tanítását, a vívást, a céllövést, a korcsolyázást. A tanács több testnevelő tanárt küldött ki az amszterdami olimpiára; az értékes tapasztalatokról érdekes előadások hangzottak el. A Rudas és Császár fürdőknél rendszeres kurzusok keretében folyt az úszásoktatás; iskolai torna-, sport- és játékkünnepség volt sok ezer néző előtt az FTC Üllői úti pályáján; a millenáris sporttelepen hetenként három alkalommal a középiskolás diákok sportolhattak.

A húszas évek második felében a tanács a III. ker. Kiskorona utcában felsőmezőgazdasági iskolát létesített azzal a céllal, hogy a főváros földművelői (gazdálkodó, kertészkedő) lakossága gyermekeinek szakszerű nevelését biztosítsa. Az iskola a vidéki gazdasági iskoláktól eltérően intenzív mezőgazdasági – elsősorban kertészeti – kiképzést nyújtott. Budapest különleges helyzetének megfelelően e tantervbe speciális tárgyak kerültek, például agrometeorológia, növénykórtan,

konyhakerti növénytermesztés és virágkertészet stb. A négy évfolyam sikeres elvégzése után a tanulók érettségi vizsgát tehetnek.

Az *évtized végén* a főváros egyre nagyobb mértékben folytatta a háború következtében megakadt *iskolaépítési* akciót. Ennek keretében emeletráépítéssel és részben toldaléképítkezéssel több iskolaépület nyert kiegészítést. 1929-ben a székesfőváros további új iskolák építését határozta el.

A szemléltető oktatás elősegítésére állította fel a székesfőváros a Pedagógiai Filmgyárat. 1927-ben már mintegy 200 oktatófilm igyekezett e sajátos szemléltetőeszköz segítségével hozzájárulni a tanulók iskolai, egészségügyi, biztonsági oktatásához.

Az évtized végén, tehát kihasználva a gazdasági konszolidáció, valamint a klebelsbergi oktatáspolitikai eredményeit, a fővárosi oktatásügy kilábalta a háborús veszteségekből, s újból szép fejlődés bontakozhatott ki.²

A gazdasági válság időszaka

A *gazdasági válság* a fővárosi oktatásügy több területén is éreztette hatását. Így jelentősen csökkent a tanoncok száma, mivel a mesterek gazdasági nehézségeik következtében nem szerződtek inasokat; a szülők pedig alkalmi munkákra, vagy napszámba küldték gyermekeiket, hogy keresetükkel hozzájáruljanak a család eltartásához. Az iparostanoncok létszámának csökkenése következtében az 1930/31. tanév kezdetével kilenc, az 1932/33. tanévben hat újabb iskolában szűnt meg az iparostanoncok oktatása.

Az iskolaépítési program is módosult: az 1931. évi költségvetés a korábban tervezettnél lényegesen kisebb összeget fordíthatott az építkezésekre, ill. a főváros csak a legszükségesebb javításokat, átalakításokat valósította meg. Az iskolaépületek jobb kihasználása érdekében változtatásokra, átcsoportosításokra került sor. Így egyes iskolák megszűntek, ill. a helyükre más iskolák tanulói, tanárai kerültek. Az iskolák elégtelen száma ugyanakkor továbbra is több oktatási intézményt a váltakozó tanításra kényszerített: a tanulók a hét három napján délelőtt, három napján pedig délután jártak iskolába.

Az 1927. évi fizetésrendezés után a közalkalmazottak arra törekedtek, hogy az újabb fizetésrendezések segítségével elérjék békebeli illetményeiket. Mégis a gazdasági problémák hatására újabb *fizetéscsökkentő rendelkezések* léptek életbe, s ennek hatására, – ahogy azt a korabeli pedagógiai sajtóban olvashattuk – „a ma tanítójának nagy lelki erővel kell rendelkeznie, hogy az iskola küszöbén le tudja rázni a napi gondokat: a fizetéscsökkentést, a 13. havi fizetés elvesztését, a drágaságot, a magas kamatot stb.” Korabeli számítások szerint a harmincas évek elején a békebeli fizetések 65–70 százalékának felelt meg a pedagógusok illetménye, miközben az életkörülmények jelentősen megrágultak.

² Évkönyv. XV. évf. Budapest, 1927. 227–255. o.; Dausz: i.m. 35–45. o.; Évkönyv XVI. évf. Budapest, 1928. 299–329. és 347–348. o.; Évkönyv XVII. évf. Budapest, 1929. 322–350. o.; Évkönyv XVIII. évf. Budapest, 1930. 309. és 327–331. o.

*

Az oktatás tartalmi fejlesztése érdekében a főváros közoktatási vezetése évek óta törekedett az *oktatófilmeknek* a tanítás keretébe való beillesztésére. Először a tornatermekben került sor vetítésekre, de ez a tanulók különböző kora, előképzettsége következtében elég nehézkes módszernek bizonyult. 1932-ben viszont már bevezették az ún. osztályfilmeket, amelyek alkalmazkodtak a tantervhez, s az óra közben, az osztályban a szaktanár vetíthette, s egyúttal magyarázhatta is e filmeket. A gazdasági gondok ellenére 1932-ben több iskola kapott keskenyfilm vetítésére alkalmas gépeket; elkészült kilenc oktatófilm, s a tanárok közül számosan segítséget nyújtottak az újabb, készülő filmek pedagógiai szempontú bírálatával.

A főváros a gazdasági problémák ellenére nagy figyelmet fordított az iskolai *gyermekvédelem* megszervezésére. Az iskolák 64 iskolaegészségügyi körzetbe tartoztak; az egészségügyi feladatokat iskolaorvosok és nővérek látták el. Az iskolaorvosi vizsgálók korszerű felszereléssel voltak ellátva. Az iskolaorvosok – 35 férfi, 29 nő – többnyire gyermekgyógyász vagy belgyógyász szakorvosok; munkájukat preventív jellegű szakorvosi vizsgálatok is elősegítették. A korszak legismertebb iskolaorvosa Németh László volt; működésének tanúbizonyása „A Medve utcai polgári” c. műve.

A harmincas évek elején fokozatosan *elnéptelenedtek* a belső kerületek elemi és polgári iskolái, s ugyanakkor rohamosan *csökkent* a tanoncok létszáma. A gazdasági válság következtében az ipari termelés visszaesett; a tanoncok létszáma látványosan módosult: 1929/30-ban 21 732 fiú és 6 651 leánytanonc iratkozott be, de pár évvel később, 1933/34-ben már csak 12 690 fiú és 5 005 leány jelentkezett. 1930-ban 53 fiú és 17 leány, összesen tehát 70 tanonciskola működött a fővárosban. Az eltelt esztendőkből a tanulólétszám csökkenése osztályok összevonását, iskolák megszüntetését eredményezte. Így 1933-ban már csak 28 iskola (18 fiú és 10 leány) kezdte meg működését. Az összevonások egyetlen pozitív eredményét a rokonszalmák tanoncainak csoportosítása jelentette.³

Eredményes esztendők

A korszak jelentős kultúrpolitikus, meghatározó személyisége Hóman Bálint, aki kis megszakítással 1932 és 1942 között állt a tárca élén. Miniszterségének központi gondolata: „a nemzeti egység, a nemzeti erők fokozása és koncentrációja”, a „nemzetnevelés”. Hóman a nemzet fiatalságának egységes nevelését tar-

³ Évkönyv XIX. évf. Budapest, 1931. 448–449. és 480. o.; Évkönyv XXII. évf. Budapest, 1934. 491. o.; Budapest székesfőváros költségvetése az 1932. évre. Budapest, 1931. 50–54. o.; A székesfőváros közgazgatása az 1932. évben. Statisztikai közlemények. 66. kötet. Szerk.: *Illyefalvi I. Lajos*. Budapest, 1933. 391–393. és 427. o.; *Dausz*: i. m. 54–60. o.; *Urbányi C. József*: Budapest közoktatása számokban. Nemzeti Közoktatás, 1932. 64–65. o.; Budapest székesfőváros költségvetése az 1935. évre. Budapest, 1934. 47–56. o.; *Kemenes Illés*: Milyen legyen a budapesti iskolák mindennapi életének rendje? Magyar Művelődés 1934. 44–48. o.; *Braunhoffner Jenő*: Budapest székesfőváros iskolaegészségügyi intézménye. Iskola és egészség, 1933/34. 159–166. o.; *Szendy Károly*: Adalékok a tanoncotatás fejlődéséhez a székesfővárosban. Budapest, 1934. I. k. 121–125. o.

totta a legfontosabbnak; az oktatást, a szakképzést is ennek rendelte alá. Az 1935. évi tanügyigazgatási törvényben átalakította, központosította a tanügyigazgatást: az iskolák feletti teljes ellenőrzés a nemzetnevelés eszmerendszerének térhódítását szolgálta.

A nyolcosztályos népiskola kialakulása már Klebelsberg idején megkezdődött, felállítását viszont Hóman Bálint fogadtatta el az 1940. évi XX. t.c.-ben. Hóman hangsúlyozta, hogy a nyolcosztályos népiskolát is „maradéktalanul a nemzetnevelés szolgálatába kívánom állítani.”

Érdeemes a *harmincas évek közepén* áttekintenünk Budapest oktatásügyét, külön tárgyalva az egyes oktatási intézménytípusok helyzetét. Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a fővárosi oktatási intézmények a tanulók számához képest tanerővel bőven ellátottak.

Budapesten és környékén óvónői oklevéllel rendelkező, képesített vezetővel ellátott *kisdedovóintézetek* működtek: ez a hálózat a dualizmus korában jött létre. Több új óvoda viszont – elsősorban a főváros környékén – a húszas évek építési akciója során keletkezett. Az óvodai személyzettel való ellátottság jóval kedvezőbb arányú a fővárosban, mint vidéken.

Nagy-Budapest területén a háború után 246-ról 275-re emelkedett az *elemi iskolák* száma. Az osztályok száma 24,7 százalékkal, a tantermeké pedig 14,3 százalékkal emelkedett Nagy-Budapest elemi iskoláiban. A tantermek számának gyarapodása nagyrészt a klebelsbergi építési akció eredménye. A statisztikai adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a fővárosban a tanteremmel és tanerővel való ellátottság sokkal jobb, mint a környéken, avagy a vidéki városokban.

Külön figyelmet érdemel a *nyolc osztályú elemi iskolák* problémája. A közoktatási kormányzat a tankötelezettség 10 évre történő kiterjesztését, s a nyolc osztályú elemi iskolák kötelező felállítását már programba vette, de a terv végrehajtását – a jelentős anyagi áldozatokra való tekintettel – egyelőre elhalasztotta. A fejlesztésre kísérletképpen mégis sok helyen vállalkoztak. 1935-ben 60 olyan elemi iskola működött, amely 8 osztályos volt, ugyanakkor 25 iskolában 7 osztály volt. Ennek a 85 iskolának nagy része, 51 iskola, tehát 60 százalék, Nagy-Budapesten található. A főváros és környéke a tantermek és a tanerők viszonylag nagyobb száma miatt is alkalmasnak bizonyult arra, hogy a 8 osztályos iskolák felállításában úttörő szerepet vállaljon.

Ha az osztálylétszámokat nézzük, szembetűnik, hogy Budapesten 27, a környéken pedig 40 fő az átlag. A főváros egyes kerületeiben ez 20–30 fő között változik, s 30 fő feletti osztályokat csak a nagy külterülettel bíró és népes XIII. és XIV. kerületben találunk. Mindenesetre Budapest a tanulókkal való ellátottság tekintetében kedvező helyzetben volt: 30 tanuló jutott egy tanítóra. (Az országos átlag ekkor 51 volt.)

A hat éves elemi iskola fölé épített 3 évfolyamos *továbbképző (ismétlő) iskolák* a vidék iskoláinak bizonyultak. Nagy-Budapesten nem volt talajuk, hiszen itt a tanonciskoláknak és a középfokú iskoláknak elegendő száma állt az ismétlő tankö-

teles korú ifjúság rendelkezésére. Az ország ilyen jellegű iskoláinak mindössze 1,1 százalékát találhatjuk ezért a fővárosban, ill. a környékén.

A *tanonciskolák* száma 1930-ig évről évre gyarapodott; jelentősen emelkedett a tanulólétszám is. Ez a növekedés a tanoncoktatás újjászervezése mellett annak a nagyarányú iparosodásnak volt köszönhető, amely a húszas években az országot jellemezte, s amelynek tetőpontját az évtized vége jelentette. Ezután azonban megkezdődött a tanonciskolai tanulók számának fokozatos csökkenése, ami az ipari dekonjunktúrán kívül demográfiai okokkal is magyarázható.

Nagy-Budapest területén 1929/30-ban még 129 tanonciskola működött, de 1935-ben már csak 70. Ez a csökkenés főképpen a VI–IX. kerületeket érintette. A megszűnt kereskedőtanonc iskolák 1933/34-ben a VII. kerületi Wesselényi utcai központi tanonciskolába olvadtak be; ez lett az ország legnagyobb ilyen iskolája, közel ezer tanulóval.

A *középfokú oktatás* keretébe tartozó polgári iskolák, középiskolák, felső kereskedelmi és felső mezőgazdasági iskolák, valamint óvónő-, tanító- és tanítónőképző intézetek Budapesten kiváló tanszeméllyel ellátott, kellően felszerelt tanintézetként vettek részt a közoktatási feladatok ellátásában.

A *polgári iskolákat* az 1927. évi törvény a középiskola mintájára átszervezte. Nagy-Budapest területén 98 polgári iskola működött, vagyis az ország ilyen iskoláinak 1/4-e itt található. Az iskolák közül a rákoskeresztúri, a békásmegyeri és a pesthidegkúti az utóbbi években keletkezett. A tanárok száma a tanulók létszámának megfelelően a harmincas évek elején újból emelkedett; megközelítette a négyezres számot. A tanulók száma az országban 90 ezer fölé emelkedett, ebből Budapesten közel 40 ezren tanultak. A statisztikai adatok szerint a fővárosban a IV. osztályt végzett tanulók közül sokan felső kereskedelmi iskolában, vagy tanítóképző intézetben tanultak tovább. A polgári iskolai képzés színvonalának emelésében, az egységes pedagógiai vezérfonal kialakításában fontos szerepe volt az 1932/33. tanévben a Mester utcában létesített úgynevezett irányító polgári iskolának. Itt a működés alapelve a cselekedtető oktatás volt, amely a képzettség megadása mellett a munka iránti szeretetre nevelte a tanulókat.

A fővárosi *középiskoláknak* fontos szerepük volt, hiszen az ország tanárainak és tanulóinak kb. 40 százaléka, a középiskolai osztályoknak 38 százaléka Nagy-Budapesten található. Budapesten 27 fiú- és 20 leánygimnázium állt fenn, vagyis az ország leányközépiskoláinak 44 százaléka a fővárosban működött, a leányközépiskolák tanulóinak 54 százaléka Budapesten tanult.

A IV. osztályt végzett tanulók pályaválasztása a középiskoláknál más képet mutatott, mint a polgári iskolai tanulóknál, mivel lényegesen nagyobb volt a továbbtanulók aránya. A Nagy-Budapesten érettségizettek 67 százaléka döntött tanulmányainak folytatása mellett. Az 1 453 tanulóból 349 a jogi, 183 a bölcsészeti, 150 az orvosi karon, 83 a hittudományi főiskolán, 111 a katonai főiskolán, 109 fő pedig különféle szakiskolán kívánta tanulmányait folytatni.

A múlt század végén kialakult *felső kereskedelmi iskolák* a háború után erős fejlődésnek indultak. A tanítási idő a korábbi három helyett négy évesre változott. Magyarországon 32 fiú- és 17 leányiskola működött. Budapestre ebből 9 fiú- és 6 leányiskola jutott. A tanárok száma 350, míg a tanulóké négy és félezer volt.

Óvónőképző intézet összesen négy működött az országban, ebből kettő a fővárosban. Az intézetek az 1926-ban kiadott új szabályzat alapján négy évfolyamosakká váltak; az utolsó évfolyam a gyakorló év volt. A két budapesti intézet 28 tanárral és 280 növendékkal működött.

A *tanító- és tanítónőképző intézetek* öt évfolyamosak voltak; 19 fiú- és 36 leányiskola működött az országban. A leánytanulók száma állandóan emelkedett; 1935-ben 6 500 feletti létszámot láthatunk, vagyis egy évtized alatt három és félszeres a növekedés. Tekintettel arra, hogy az elemi iskolai létszám csökkent, kevés volt az elhelyezkedési lehetőség, így arra lehet következtetni, hogy a tanítónőképző nőnevelő intézetté vált, amelyet a növendékek az általános műveltség megszerzésének céljával végeztek el. Budapesten két fiú- és hét leányiskola működött. Itt is megfigyelhető a tanulólétszám emelkedése; a végzetek egy része polgári iskolai tanárképző főiskolán folytatta tovább tanulmányait.

A *szakoktatást* ellátó intézmények hálózatából Nagy-Budapestre igen tekintélyes rész jutott. Ezek az iskolák középfokúak; a bejutásnak előfeltétele volt a középfokú iskolák négy osztályának elvégzése. A szakiskolák közel 40 százaléka működött Nagy-Budapest területén, s itt tanult a tanulók 53 százaléka. Budapesten gazdasági szakiskolák is működtek – közöttük pl. a Kertészeti Tanintézet, a női gazdasági és háztartási iskola –, ipari szakiskolák – pl. iparművészeti iskola, felső ipariskola, iparrajziskola –, az egyéb szakiskolák között megemlíthetjük a színművészeti akadémia, a zeneművészeti főiskola igen népszerű szakiskoláit. A szakiskolákkal kapcsolatban ipari és kereskedelmi tanfolyamok is működtek. Tekintettel a főváros és környéke ipari centrum jellegére, e tanfolyamok többsége szintén Budapestre koncentrálódott.

Az országban fennálló 38 főiskola közül a legjelentősebbek Budapesten működtek. Az egyetemi és főiskolai hallgatók 54 százaléka budapesti, 46 százaléka a vidéki intézményekben folytatta tanulmányait. Ez az adat is bizonyítja a főváros felsőfokú iskoláinak nagy számát, sokféleségét, erős kulturális vonzerejét. A budapesti hallgatók érdeklődésének megoszlását az adatok így mutatták: jogi (18 százalék), bölcsészeti (12,5 százalék), orvosi (12,2 százalék), közgazdasági (10,2 százalék), mérnöki (6,1 százalék) karok szerepeltek főleg a választott szakok között. Az oktatók létszáma, s a budapestiek aránya erősen megnövekedett a háború után. Korábban, a dualizmus időszakában az országban ezer alatt volt a tanárok létszáma; 1935-ben már 1 307 oktató szerepel a felsőoktatásban, s ebből Budapestre jutott 735 oktató.

Az *iskolán kívüli népművelés* szépen fejlődött Nagy-Budapest területén. Jelentősen gyarapodott a dalkörök, közkönyvtárak, vetítőgépek, az ismeretterjesztő előadások, tanfolyamok száma.

Az eddig bemutatott adatokból az a tanulság szűrhető le, hogy Budapestnek az országos közoktatásban való részesedése a magasabb oktatási formákban erősen növekedett, s rendkívüli méretű a szakoktatásban is. Igen magasnak tűnik a tanerők budapesti aránya is (20,8 százalék). Budapest egy-egy oktatási intézményében átlagosan 13,4 tanerő működött, szemben az országos 2,3-as átlaggal. Budapest másik nagy előnye, hogy egy tanárra itt jóval kevesebb (20,5) tanuló jutott, mint az országos átlag, ami 47,7 volt.

Budapest törvényes kötelezettségét jóval meghaladó mértékben vett részt a fővárosi iskolák fenntartásában. Ugyanis törvényes kötelezettség alapján 313 polgári- ill. népiskola fenntartása hárult a fővárosra. Ezek mellett azonban a főváros felállított és fenntartott 87 különböző iskolát és tanfolyamot. Ezek között – a sok zenetanfolyam mellett – megtalálhatjuk a Nemzeti Zenedét, felsőkereskedelmi iskolákat, a nemzetközi hírű Pedagógiai Szemináriumot is. A budapesti iskolák elhelyezése, berendezése, felszerelése felülemelkedett az országos színvonalon. Ugyanez elmondható a tanárok, tanulók elméleti, gyakorlati képzettségére is. A budapesti oktatásügynek kedvezett az is, hogy a múzeumok, gyárak, a közvetlen szemléltetéssel oktató egyéb művészeti-technikai látványosságok leginkább a fővárosban találhatóak. Irodalmi élet, könyvtár, rádió, film – ezek az intézmények a fővárosi diákok számára jobban hozzáférhetőek. A fővárosi tanulóifjúság a testneveléssel kapcsolatban is előnyt élvezett. A főváros elősegítette az iskolai gyermekvédelmet. Ennek keretében megemlíthetjük pl. a napközi otthonokat: 1935-ben számuk 413 volt, s 17 203 gyermek vette igénybe. Igen jelentősnek bizonyult az iskolai egészségvédelem, az iskolaorvosok és iskolanővérek tevékenysége.

*

A főváros által fenntartott iskolahálózat mellett Budapesten találjuk a nagy egyetemeket – a Pázmány Péter Tudományegyetemet, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemet – a patinás, nagy hírű, igen népszerű állami és felekezeti gimnáziumokat. Ezekben az iskolákban e korszakban számos tudós tanár tanított. Így az óbudai Árpád gimnáziumban tanított Szentkúthy Miklós; Vajthó László a Berzsenyi gimnázium híres tanára. Szerb Antal a Pedagógiai Szeminárium előadói között is szerepelt. Sík Sándor a Piarista gimnázium tanáraként fejtett ki értékes írói-költői és jelentős tudományos munkásságot. A Katolikus Szemle szerkesztőjeként működött Váradi Béla, az Árpád gimnázium tanára. A Protestáns Szemle szerkesztője Kerecsényi Dezső, az Evangélikus gimnázium tanára. A Medve utcai polgáriban működött Németh László. Igen híresek a természettudomány – a matematika, fizika – képviselői. A Piarista gimnáziumban Öveges József tanított. Az Evangélikus gimnázium híres tanárai Rác László, Renner János és Mikola Sándor. A kitűnő, Nobel-díjas tanítvány, Wigner Jenő, így emlékezett: „Fizikát persze Mikola Sándortól tanultunk, és büszkén mondhatom, hogy két év után annyit tudtam, hogy a fizika kurzus a budapesti Műegyetemen vagy a berlini Hochschulen majdnem teljesen ismétlésnek tűnt

fel.” A fasori diákok közé tartozott Császár Elemér, Moravcsik Gyula, Neumann János, Fényes Adolf, Glatz Oszkár és Doráti Antal. A tanári kar magas műveltségi szintjét bizonyította, hogy a Fasorban tanított a legtöbb volt Eötvös-kollégista, összesen 14 tanár tartozott e kategóriába. A Zsidó gimnázium tantestületében működött a későbbi akadémikusok közül pl. Pach Zsigmond Pál, Szabolcsi Miklós, Turán Pál és Túróczi-Trostler József. A felsorolt tanárok, diákok névsora pregnánsan szemlélteti azt a szellemi hatást, amelyet a fővárosi iskolák szét-sugároztak az országban.

*

A főváros nagy figyelmet fordított az *iskolaépítkezésekre*. A harmincas évek iskolaépítkezései alkalmával tudatosan igyekeztek kiválasztani a megfelelő telket; az építkezéseknél bizonyos mintáknak, előírásoknak megfelelően jártak el. A tantermet tekintették az épület legfontosabb helyiségének, amelynek elhelyezésekor figyelembe vették a kellő világosság miatt az égtájakat is. Külön ügyeltek az ablakok nagyságára, a szellőztetésre, az ajtók elhelyezésére, a padozat anyagára, a burkolatokra, a falakra, a tanterem berendezésére (padok, tábla, szekrény, dobogó, ruhafogasok, székek stb.), a tanterem fűtésére, a mesterséges világításra. A tornatermeket is szabványok szerint készítették. Vigyáztak az öltözők, fürdők létesítésére, az orvosi vizsgáló berendezésére. A modern iskola természetes tartozékainak tekintették a WC-ket, a folyosókat, belépőket, bejárásokat; vagyis abból indultak ki, hogy az iskolának a tanításon, a nevelésen kívül meg kell oldania a tanuló családi életén kívüli egész napi foglalkoztatását is, s ezért kellően otthonosnak, melegnek, barátságosnak, egészségesnek kell lennie.

*

Az évtized közepén közel 3 500 fővel gyarapodott az iparos- és kereskedőtanoncok száma. A gazdasági helyzet javulását bizonyítja több iskolaépítkezés eredményes befejezése, az egyre jobban kiszélesedő testnevelési tevékenység, az ifjúsági tanulmányi kirándulások bővülése, az ifjúsági színházi és operaelőadások szélesedő repertoárja, a hallgatóság örvendetes gyarapodása. Egyre jobban elterjedt a filmvetítés az oktatásban. 1935/36-ban 35 filmről 107 másolatot vetítettek 42 iskolában. A firenzei iskolai filmkiállításon a főváros III. díjat nyert. Meg kell jegyeznünk, hogy a főváros oktatásügyét Felkay Ferenc tanácsos irányította; az oktatásügy szerencséje, hogy – hasonlóan a század elejéhez – e területről emelkedett Szendy Károly a polgármesteri székbe, de ő is változatlanul megtartotta érdeklődését, támogatását az oktatásügy érdekében.

A gyermekvédelem területén is jelentős munka folyt Budapesten a harmincas években. Kiépült az iskolaorvosi és szakorvosi hálózat; gyógytorna-tanfolyamokat, gyermeknyaraltatási akciókat, üdültetéseket, kirándulásokat, sportolási akciókat folyamatosan szerveztek. Létrejöhettek a szabadlevegős iskolák, a gyógytipe-

dagógiai intézetek, logopédiai tanfolyamok. A főváros szociális téren is jelentős kedvezményeket biztosított. Ez megnyilvánult a széleskörű tandíjmentességben, az ösztöndíjakban, segélytankönyv- és tanszerakciókban, a tanoncotthonok létrehozásában, működtetésében, az iskolanővéri intézmény kiszélesítésében, valamint a gyermekétkeztetési akciókban.

Budapest kultúrkidásai – a közoktatás, közművelődés és vallásügy költségei – mindenkor jóval nagyobb hányadát tették ki a főváros összes kiadásainak, mint a megfelelő országos százalék volt. Magyarországon egy főre a kultúrkidásokból 13 pengő, ugyanakkor Budapesten 35 pengő jutott – állapította meg Elekes Dezső: *Budapest szerepe Magyarország szellemi életében* c. munkájában. Elekes azt is kimutatta az 1930-as években – összevetve a hazai nagyvárosok adatait –, hogy Budapest költött legtöbbet kultúrcélokra. A kortárs statisztikus is hangsúlyozza a fővárosnak az országos kultúra érdekében hozott hatalmas anyagi áldozatait. Hiszen a Budapesten létesült országos kultúrintézmények – főiskolák, iskolák, színházak, tudományos intézetek, műemlékek – felállításához, vagy fenntartásához jelentős összegekkel és egyéb segítségével járult a főváros.⁴

A Pedagógiai Szeminárium

A háború után folytatódott az 1912-ben alakult, s jelentős hazai, valamint nemzetközi érdeklődést kiváltó Fővárosi Pedagógiai Szeminárium sikeres működése. Az *első továbbképző tanfolyam* 1919 őszén kezdődött. Ozorai Frigyes főigazgató a tanév tantárgyait megindokoló előterjesztésében hangsúlyozta, hogy a háborús évek alatt a tanítók kiképzése gyengült, így a Pedagógiai Szemináriumra vár az a feladat, hogy „a főváros szolgálatába lépni óhajtó tanítók hiányos kiképzését megszüntesse, s azt olyan fokra emelje, amelyen állva tud a tanító a reá váró szép, de nehéz nevelői és oktatói feladatoknak megfelelni.”

A Szeminárium a már *működő oktatók* részére újból rendezett *tudományos előadásokat*. Ozorai arra törekedett, hogy ezek az előadások előmozdítsák „a háborúból hazatért tanítóknak a tanítási munka gyakorlatába való visszatérést, módot nyújtsanak abba a szellemi légkörbe való visszatéréshez, amelyből a háború kilendítette őket.” A tanítók közül sokan nagy érdeklődéssel vettek részt a *gyakorlóiskolák* munkájában. Különös népszerűségnek örvendtek a mintatanítások.

Az állandó tanfolyam gyakorlati munkájára igen nagy gondot fordított a Szeminárium tanszervelete. A hallgatók az iskolai év elején mind a hat osztályban hospi-

⁴ *Elekes Dezső*: Budapest szerepe Magyarország szellemi életében. Statisztikai közlemények 85. k. Budapest, 1938.; *Asztalos József*: Nagy-Budapest közoktatásügye. Statisztikai közlemények. 81. k. Budapest, 1937.; *Schuster Ferenc*: Budapest székesfőváros újabb iskolaépítkezései. Iskola és Egészség 1934/35. 125–135. és 185–201. o.; Évkönyv. XXIV. évf. Budapest, 1936. 439–389. o.; *Felkay Ferenc*: Budapest közigazgatási képe különös tekintettel a közoktatásügyre. Pedagógiai Szeminárium 1936. VI. évf. 7. sz. 385–402. o.; *Simonyi Kálmán*: Budapest népoktatásának képe az 1936/37. tanévben. Nemzeti Közoktatás, 1936. 33–34. és 44–46. o.; *Szendy Károly*: Budapest új, nagy kulturális tényezőjévé lett a polgári iskola. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1936. 8. sz. 400–404. o.; *Szakál János*: A székesfővárosi polgári iskolák 1936/37. évi értesítői. Budapesti Polgári Iskola 1937/38. 2. sz. 150–156. o.

táltak, a gyakorló elemi iskolák tanítói pedig 20 mintatanítást tartottak részükre. Tavasszal pedig a próbatanítások során a hallgatók mutatták be tanítási képességüket.

A Szeminárium működésének második évtizede lényegében egybeesett a bethleni konszolidáció, a klebelsbergi kultúrpolitika időszakával. Az ország gazdasági helyzetének javulása, a kultúra pozícióinak erősödése, Klebelsberg oktatással foglalkozó lépései elősegítették, meghatározták a Szeminárium helyzetét, működését. A Szeminárium programja beilleszkedett a rendszer ideológiájába: a tanfolyamok munkatervei arra törekedtek, hogy „a tanítóban a keresztényi világfelfogást mélyítsük s a nemzeti szellemet erősítsük, izmosítsuk, mert a területi integritás legtüzetesebb híveinek épp a tanítóknak kell lenniök.” A húszas évek elején kialakult a tanfolyamok tantárgyi választéka és az előadói gárda is. A szaktudósok mellett a gyakorlati pedagógia szakemberei is megtalálhatók az előadók között.

A Szeminárium tudatos, tervszerű *fejlesztése* során Ozorainak először a kémiai laboratórium munkáját sikerült elindítania. Az előadások és a gyakorlatok szorosan kapcsolódtak a főváros helyi tantervéhez. 1924-ben tovább folytatódott a fejlesztés: ennek keretében a fizikai, a kémiai, s az újból működő pedagógiai-lélektani laboratórium mellett létrejött a biológiai laboratórium is. A legeredményesebb, legsikeresebb tevékenységet a lélektani laboratórium fejtette ki. A laboratórium fénykora a magyar reformpedagógia fontos alkotója, *Nagy László* munkásságához kapcsolódik, aki egészen haláláig, 1931-ig állt a lélektani laboratórium élén.

Jelentős változás következett be a könyvtárral kapcsolatban, amely az évtized közepén önálló munka- és kutatókörrel rendelkezve, Fővárosi Pedagógiai Könyvtár elnevezést felvéve függetlenedett a Szemináriumtól.

A húszas évek végén alkalmazták először a már működő tanítók továbbképző tanfolyamán a *hallgatók megosztását természettudományi és humán szakcsoportra*, de a pedagógiai és lélektani tárgyakat közösen hallgatták és a mintatanításokon is együttesen vettek részt. A természettudományi szakcsoportban a hallgatók olyan fizikai előadásokon vettek részt, amelyek a korszak jelentős fizikai alkotásainak, vívmányainak megismertetésére törekedtek. Így szó volt az atomelmélet fejlődéséről, a kvantumelméletről, a rádióról, a hangosfilmről, a röntgensugárzásról, a relativitáselméletről. Az elméleti előadásokat kísérleti bemutatások követték. A humán szakcsoport hallgatói főleg Budapest történelmével, műemlékeivel foglalkoztak az elemi iskolai új tanterv azon követelményének megfelelően, hogy a tanítás gerincét a szülőföld, a város, a falu alkossa. A gyakorlóiskola tovább bővült: a 7. osztályok után 1929-ben létrejött a 8. fiú és 8. leányosztály. A húszas évek végén megindultak a napköziotthon-vezetői tanfolyamok, ahol a tanítók megismerhették a napközi otthon teljes munkáját, s ahol megtanították őket a napközi foglalkoztatások tartalmas megszervezésére.

Az Ozorai-korszak nagy sikerét jelentette, hogy hosszas tervezgetés, előkészítés után 1931-ben Sipőcz Jenő polgármester anyagi támogatásával megindult a *Pedagógiai Szeminárium c. folyóirat*, azzal a céllal, hogy a Szemináriumban folyó

továbbképző munka eredményeit a fővárosi és az érdeklődő vidéki tanítóság számára közkinccsé tegye. A folyóirat beszámolt a tanfolyamok, laboratóriumok, előadások terveiről, tájékoztatók jelentek meg a bemutató tanításokról, a tanulmányi kirándulásokról, az előadásokról, gyakorlatokról. Az intézmény munkássága tehát nagyobb nyilvánosságot kapott: a folyóirat munkatársai elsősorban a Szeminárium előadó tanárai és a gyakorlóiskola tanítói közül kerültek ki.

A harmincas évek elején nagy sikert arattak a már működő tanítók számára rendezett *tanfolyamok*. A hallgatók az elméleti előadások mellett a mintatanításokon is részt vettek: egy-egy alkalommal 150–200 tanító figyelte érdeklődéssel a bemutató órát, amely szinte mindig nagy élményt jelentett. A nagy előadóban tartott órákra a nagy érdeklődés miatt előre kellett feliratkozni, vagy belépőjegyet kérni. Az osztályt ilyenkor a terem közepén, emelvényen helyezték el, a hallgatóság pedig őket körbe véve foglalt helyet. Ezekben az években igen gyakran találkozhatunk Háros Antal, Stolmár László, Wilde Margit, Oldal Anna nevével az előadók között.

A harmincas évek elején a legnépszerűbbek a kézimunka tanfolyamok voltak. Több mint 200 résztvevője volt a papír-, az agyag-, a fa- és fémmunkát végző csoportoknak. Megkezdődtek az igazgatói értekezletek is, felelevenítve az első világháború előtti munkaformát. A statisztikai adatok szerint közel ezer tanító és tanítónő látogatta ebben az időszakban tanévenként a Pedagógiai Szeminárium különféle tanfolyamait. A gyakorlatok sorában megjelent a reformírást (zsinórírás) ismertető tanfolyam.

*

1934-től *Haltenberger Mibály* földrajztudós professzor, az új igazgató, igyekezett *modernizálni* a tanfolyamok programját. A kor követelményeinek és Budapest különleges igényeinek megfelelően az előadások és a gyakorlatok felölelték mind a filozófiai, pedagógiai és pszichológiai stúdiumokat, mind a Budapestre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat. A nagy előadóban csökkent a bemutató tanítások száma, inkább az osztályokban tartották a mintatanításokat, így az osztálymunkát is láthatták a tanfolyam résztvevői. A reformírást nagy fontosságát felismerve most már három tízhetes tanfolyam indult. Haltenberger *új kezdeményezései*, újításai következtében ekkor beindult az éneket és zenét tárgyaló előadások sorozata, valamint a gyorsírástanfolyam. Megkezdődött a szertárkezelői, valamint a kriminálpedagógiai tanfolyamok indításának előkészítése.

Az új igazgató tudatosan törekedett a *nemzetközi kapcsolatok* ápolására, fejlesztésére: sok külföldi érdeklődőt fogadott, közülük is kitűnt a híres olasz pedagógus, *Maria Montessori*.

Haltenberger létrehozta a Szeminárium *lakóbelyismereti gyűjteményét*, amely bemutatta a főváros természeti adottságait, lakossági statisztikáit, gazdasági életét, iparát, kereskedelmét, közlekedését, városképét, közoktatási és közművelődési intézményeit. Haltenberger további újítása volt, hogy a hallgatók a II. félévben

egy hétig önállóan vezettek egy-egy osztályt. A hallgatók az előírt tárgyakon kívül a délutáni tudományos előadások közül egy – heti kétórás – tárgyat választhattak. A tudományos előadások témáit a Pedagógiai Szeminárium hasábjain a hallgatók előzetesen olvashatták, tehát nyugodtan, érdeklődésüknek megfelelően dönthettek. Mai szemmel nézve is megdöbbentő, milyen *modern felfogás* jellemezte a programajánlatot. Császár Elemér professzor 1936-ban „A fizika és technika új útjai” című előadássorozatában többek között a következő témákkal ismerkedhettek meg a fővárosi tanítók: a repülés alapelvei, harci és bombavető repülőgépek, a robbanó rakéta mint közlekedési eszköz, tervek a világűrbeli közlekedésre, a távolbalátás (televízió), képek közvetítése elektromos hullámok útján; atomrombolás, elemátalakítás, a nehézvíz, a mesterséges radioaktivitás; az elektrokardiográfia, az új szívvizsgáló készülék stb.! De választhattak előadásokat a sztratoszféra kutatásokról is. Haltenberger természettudományos műveltsége, sokoldalú érdeklődése következtében sok új, érdekes kezdeményezésre került sor ebben a néhány évben.⁵

Háborús évek

A háborút megelőző tanévben sikeresek voltak, s egyre nagyobb hallgatóságot mozgósítottak a délutáni színielőadások, az ifjúsági operaelőadások, a tanulmányi kirándulások. A kirándulások főleg a bécsi döntés értelmében visszacsatolt felvidéki területeket – Kassa, Rozsnyó, Érsekújvár, Komárom, Krasznahorka – favorizálták.

Az 1940/41. tanévben az ifjúsági színielőadások látogatottsága tovább növekedett, de a tanulmányi kirándulások, s az azokon résztvevők száma a vasúti korlátozások miatt jelentősen visszaesett. Az autóbusz kirándulások költségei szinte lehetetlenné tették a tanulmányi kirándulások szervezését. A sportéletet az anyagbeszerzési nehézségek, valamint a testnevelő tanárok nagy részének katonai szolgálata korlátozta.

Az 1941/42. tanévben a helyzet *súlyosbodott*. A tüzelőanyaggal való takarékoskodás érdekében a fővárosi iskolák egyhetes szünetet tartottak.

A háború okozta nehézségek a főváros közoktatásában egyre inkább éreztették hatásukat. Különösen nehéz feladatot jelentett azoknak a tanulóknak az elhelyezése és oktatása, akik az iskolaépületek más irányú igénybevétele következtében iskoláikból kiszorultak és igen sok esetben lakásuktól távolabb eső iskolákba kerültek, hiszen az 1941/42. iskolaévben a főváros 157 iskolaépületéből több mint 30

⁵ Ozorai Frigyes főigazgató feljegyzései, beszámolóí. Budapesti Fővárosi Levéltár (BFL) 926/1912-VII. sz. 5542. doboz.; *Süle Sándor – Lőrincz László*: Fővárosi Pedagógiai Intézet. Budapesti Nevelő, 1971. 4. sz. 13–16. o.; *Kétyiné Sági Mária*: A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium története. Bölcsészdoktori disszertáció. 1977. 165–183. o.; *Kiss György*: A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium Lélektani Laboratóriumának története (1912–1949). Budapesti Nevelő, 1984. 3. sz. 62–64. o.; BFL FPSZ iratai 1912–1931. VIII. 761.1. doboz.; A Szemináriumról részletesebben: *Mann Miklós*: A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium. In: *Mann Miklós – Hunyadi Zoltán – Lakatos Zoltánné*: A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium története. Budapest, 1997. 64–102. o.; FPSZ iratai 1932–1934. VIII. 761.2. doboz; Pedagógiai Szeminárium 1931. 1–5. o.; 7. évf. 57–61. o.; 8. évf. 443–446. o.; FPSZ iratai 1938–1940. VIII. 761.5. doboz.

épület szolgált részben a honvédség, részben a hadikórházak, ill. közellátási hivatalok elhelyezésére. Természetes következménye volt az iskolák összevonásának a váltakozó, egyes iskolákban pedig a csökkentett óraszámú tanítás bevezetése. Az egyre nehezebbé váló életkörülmények következtében növekedett a napközi gondozásra szoruló tanulók száma is. Az iskolaév folyamán egyre érezhetőbbé vált a férfioktatókban mutatkozó hiány, hiszen gyarapodott a katonai szolgálatra behívottak száma.

A korábban nagyszerűen megszervezett tanulmányi kirándulások a vasúti, hajózási korlátozások következtében elmaradtak; helyettük Budapest nevezetességeit tekintették meg a tanulók központi szervezésben, szakképzett vezetők segítségével. A váltakozó rendszerű tanítás, a sportszerekben jelentkező hiány, egyes sportversenyek elmaradása az ifjúsági sporttevékenységet is jelentős mértékben gátolta. Tankönyv és tanszersegély kérelemmel lényegesen több tanuló jelentkezett, mivel az édesapák katonai bevonulása következtében a kispolgári- és munkáscsaládok anyagi helyzete romlott.

A háború elhúzódásával az oktatásügy helyzete tovább romlott. 1944-ben az ország területe hadszíntérré vált. A nyilas hatalomátvételt követően hamarosan befejeződött az ország iskoláiban a tanítás. Az ország tanintézetének 33,8 százaléka szenvedett épületkárt; a *pusztulás* elsősorban a fővárosi és környéki iskolákat sújtotta. Az ostrom előtt a fővárosban 3 260 tanterem állt az oktatás rendelkezésére. Ebből a háború folyamán használhatatlanná vált 1 084, megrongálódott 645. Az ostrom alatt a budapesti iskolákban a 80 595 padból 25 181 elpusztult. A szertárak károsodása még ennél is jelentékenyebb volt. A háború pusztítása legjobban a budai iskolákat sújtotta, főleg a Vár északi részén fekvőket.⁶

MANN MIKLÓS

---

⁶ Szendy Károly: Budapest székesfőváros közigazgatási évkönyve. Budapest, 1943. 101–126. o.; Szoboszlay Ferenc: A székesfőváros közoktatásügye. Köznevelés, 1945. No. 1. 13. o.; A fővárosi oktatásügy részletes bemutatását lásd: Mann Miklós: Budapest oktatásügye 1873–2000. Budapest, 2002.; és Szendi Emma: A fővárosi pedagógustársadalom kultúrtörténete a két világháború között (1920–1938). Budapest, 2002.